

ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΕΣ ΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΜΠΕΡΤΟΛΔΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΠΕΡΤΟΛΔΙΝΟΥ ΣΤΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ*

Πρόσφατα η έρευνα και η βιβλιογραφία για τα λεγόμενα νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία παρουσίασε σχετική άνθηση¹. Αργά αλλά σταθερά πληθαίνουν οι μονογραφίες για τα λαϊκά αυτά βιβλία, που γνώρισαν πάνδημη διάδοση για πολλούς αιώνες, και κάποια από αυτά διατήρησαν την αίγλη τους ώς τις μέρες μας. Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τις «τύχες» τους στον νεότερο ελληνισμό, η έρευνα ελάχιστα έχει προχωρήσει και ο χώρος επιφυλάσσει εκπλήξεις.

Ο Μπερτόλδος πρωτίστως, και δευτερεύοντας ο Μπερτολδίνος², καταλαμβάνουν προνομιακή θέση στο σώμα των νεοελληνικών λαϊκών λογοτεχνικών βιβλίων. Εμφανίστηκαν έντυπα στον ελληνικό χώρο και τα δύο την ίδια χρονιά, το 1646, και γνώρισαν αμέσως (ιδίως ο πρώτος), εντυπωσιακή αποδοχή και διάδοση, γεγονός που αποδεικνύεται από τις συνεχείς εκδόσεις, βιενετικές ώς τα τέ-

* Θέλω και από εδώ να ευχαριστήσω τον καθ. Γ. Κεχαγιόγλου, τόσο για την προθυμία που είχε να διαβάσει το τελικό κείμενο και να κάνει παρατηρήσεις, όσο και γιατί με έφερε σε επαφή, μέσα από τα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά σεμινάριά του, με τα νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία. Πολλές ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στον Τάσο Καραναστάση, που με βοήθησε στο τελικό στάδιο της εργασίας. Ευχαριστώ, τέλος, την Ιωάννα Ναούμ και τον Carlos Méndez για τη βιβλιογραφική τους συνδρομή.

1. Πλούσιες πληροφορίες για την ορολογία σχετικά με την ομάδα αυτή αλλά και απολογισμό της σχετικής έρευνας μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος στην εργασία του Γ. Κεχαγιόγλου, «Νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία: Προκαταρκτικά γραμματολογικά-ειδολογικά και βιβλιογραφικά ζητήματα», ΕΕΦΣΠΘ, Τεύχος του Τμήματος Φιλολογίας 1 (1991) 249-260. Πολύτιμα στοιχεία θησαυρίζονται τώρα στη συγκέντρωση και τον απολογισμό της σχετικής βιβλιογραφίας για τον ελληνικό χώρο από την Evangelia Antzaka-Weis στον τόμο Kl. Roth (επιμ.), *Südosteuropäische Popularliteratur im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1993, σσ. 356-391.

2. Γενικά για τα δύο έργα και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. το λήμμα «Bertoldo, Bertoldino» του Rudolf Schenda στην *Enzyklopädie des Märchens* 2 (1979) 166-171. Πολύτιμες πληροφορίες και βιβλιογραφικά στοιχεία θησαυρίζονται επίσης και στην εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου στην πρόσφατη έκδοση Giulio Cesare dalla Croce, *O Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος*, Αθήνα, «Ερμής», 1988. Βλ. τώρα και τις πλούσιες πληροφορίες που συγκεντρώνει για τον Μπερτόλδο, την προϊστορία και την τύχη του, η εξαιρετικά χρήσιμη μονογραφία των Monika Skowronski και Marina Marinесcu, *Die «Volksbücher» Bertoldo und Syntipas in Südosteuropa. Ein Beitrag zur Kulturmigration in Griechenland und Bulgarien vom 17. bis 20. Jahrhundert [=Arbeiten und Bibliographien zum Buch und Bibliothekswesen 10]*, Frankfurt/M., Berlin, Bern u. a., Peter Lang, 1992, δ. σσ. 45-67.

λη του 19ου αιώνα, και αθηναϊκές στη συνέχεια. Την ίδια όμως εύνοια γνώρισαν και από την έρευνα, έστω και αργοπορημένα, με την πρόσφατη έκδοσή τους με φιλολογική επιμέλεια του Άλκη Αγγέλου³.

Στο προλογικό σημείωμα της έκδοσης αυτής συναντούμε την ακόλουθη παρατήρηση: «Η νεοελληνική έρευνα πέρασε αδιάφορη δίπλα στον Μπερτόλδο. Πέρα από την φυλλάδα που εξακολουθούσε να τυπώνεται και να κυκλοφορεί στα πανηγύρια έως τις ημέρες μας ακόμη —άγνωστο, φυσικά, και ανεξαχρίστωτο έως πότε— τριακόσια πενήντα χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του έργου, το κείμενο αυτό δεν εγνώρισε καμιάν άλλη μεταχείριση. Αντίστοιχα, κανένας νεοελληνιστής δεν ενδιαφέρθηκε για το θέμα, πέρα από τις σχετικές μνείες, εκτενέστερες είτε βραχύτερες, σε μελέτες που αφορούσαν στο σύνολο των λεγομένων “λαϊκών αναγνωσμάτων”. Μόλις το 1972 οι εκδόσεις Δίπυλο ανατύπωσαν σε μια απλή έκδοση τα δύο κείμενα, τον Μπερτόλδο και τον Μπερτολδίνο ...»⁴.

Κι όμως, η μεταχείριση του Μπερτόλδου στον νεοελληνικό χώρο δεν στάθηκε τόσο φειδωλή. Το αντίθετο μάλιστα. Ήδη από το 1987/88 η Marina Marinescu σε άρθρο της στη δίγλωσση (ελληνο-εσπανική) περιοδική έκδοση Θερβάντες/ Cervantes, αλλά και σε πιο πρόσφατες εργασίες της, έχει επισημάνει, με αρκετές αναχρίσεις όμως, τη διπλή παρουσίαση των έργων από τον Κώστα Καιροφύλα⁵. Οι εργασίες αυτές αλλά και πρόσφατη έρευνά μου αποδειχνύουν πως ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος μεταφράζονται από τα ιταλικά και διασκευάζονται τρεις φορές τουλάχιστον, ο πρώτος, και δύο φορές ο δεύτερος, σε διάστημα μιας εικοσαετίας, από το 1923 ώς το 1943. Από τις τρεις αυτές εμφανίσεις τις δύο φορές παρουσιάζονται σε αυτοτελείς τόμους και τη μία σε συνέ-

3. Βλ. εδώ σημ. 2.

4. Ό.π. (σημ. 2), σ. 7*.

5. H. Marina Marinescu, στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος του Πανεπιστημίου του Μόναχου σχετικού με τη λαϊκή λογοτεχνία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη υπό την εποπτεία του καθηγητή Klaus Roth, δημοσίευσε γύρω από τον Μπερτόλδο τα ακόλουθα δύο άρθρα: «Bertoldo» y «Bertoldino». Contribución al estudio de las relaciones entre la literatura neogriega y la española», Θερβάντες/Cervantes 2-3 (Αθήνα 1987/88) 206-209 και «Die soziale und ethnische Zusammensetzung der Leserschaft eines Volksbuches in Südosteuropa», Zeitschrift für Balkanologie 26/1 (1990) 85-102, ενώ πρόσφατα, σε συνεργασία με την Monika Skowronski, συγχέντρωσαν τα αποτελέσματα της έρευνας για την παρουσία του Μπερτόλδου και του Συντίτα σε γραμματείες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (βλ. εδώ σημ. 2). Οι εργασίες αυτές, ενώ θησαυρίζουν την πληροφορία για τη διπλή παρουσίαση των έργων από τον Καιροφύλα (παρά τις αναχρίσεις σχετικά με τις χρονολογίες έκδοσής τους, οι οποίες, ευτυχώς, αποκαθίστανται στην πρόσφατη μονογραφία), διαστρεβλώνουν αρκετά την εικόνα σχετικά με το περιεχόμενό τους. Αρχικά, πουθενά δεν δηλώνεται ότι τη δεύτερη φορά ο Καιροφύλας δεν συμπεριλαμβάνει τον Μπερτολδίνο. Επίσης δηλώνεται, αναχριζώς, ότι «στην παραλλαγή του Καιροφύλα το περιεχόμενο του Μπερτόλδου εμφανίζεται με ριζικά καινούργιο τύπο» (1987/88, σ. 207) καθώς και ότι η βασιλίσσα ευνοεί τον Μπερτόλδο (1987/88, σ. 207). Αναχριζής είναι επίσης η πληροφορία ότι στην επεξεργασία του Καιροφύλα προστίθενται δύο νέες ιστορίες, μία στον Μπερτόλδο και άλλη μία στον Μπερτολδίνο (1987/88, σ. 207 και 1992, σ. 109).

χειρες σε εφημερίδα⁶. Εδώ θα ασχοληθούμε συστηματικά με τις αυτοτελείς εκδόσεις: σε άλλο δημοσίευμα θα παρουσιάσουμε αναλυτικότερα τη δημοσιευμένη σε εφημερίδα μορφή του έργου.

Στη γνωστή σειρά του αθηναϊκού εκδοτικού οίκου Γεωργίου I. Βασιλείου «Βιβλιοθήκη “Εχλεκτά έργα”», σειρά στην οποία συμπεριλαμβάνονται, σε μεταφράσεις του Κώστα Τρικογλίδη, χατευθείαν από τα αραβικά η πεντάτομη Χαλιμάδη⁷ και ο επίτομος Νασρεντίν Χότζα⁸, εκδίδεται το 1923, με αύξοντα αριθμό 72, ο Μπερτόλδος και ο Μπερτολδίνος του Giulio Cesare della Croce, σε διασκευή από τα ιταλικά του Κώστα Καιροφύλα. Ο τίτλος της έκδοσης είναι ο ακόλουθος: *Iουλίου K. Κρότσε, Οι εξυπνότατες πονηρίες του Μπερτόλδου. Μετάφραση εκ του ιταλικού Κώστα Καιροφύλα*⁹. Το βιβλίο έχει διαστάσεις 11,5x 15 εχ. και καταλαμβάνει 136 σελίδες. Η πρώτη σελίδα είναι σελίδα τίτλου και ακολουθεί ο πρόλογος του Καιροφύλα στις σσ. 3-7. Δεύτερη «σελίδα τίτλου» με την ένδειξη «Οι εξυπνότατες πονηρίες Μπερτόλδου και Μπερτολδίνου» συναντούμε στη σ. 9. Στη συνέχεια το βιβλίο διαρθρώνεται σε δύο τμήματα: το πρώτο μέρος τιτλοφορείται «Μπερτόλδου έργα και ημέραι» και το κείμενο καταλαμ-

6. Τα δύο έργα παρουσιάζονται σημαντικά διασκευασμένα στην εφημερίδα Ελληνικό Μέλλον του Νικολάου Π. Ευστρατίου, σε 167 συνέχειες ο Μπερτόλδος (από 1.8.1937 ώς 16.1.1938) και σε 68 ο Μπερτολδίνος (από 16.1.1938 ώς 25.3.1938). Το πρώτο έργο εικονογραφείται με 158 εικόνες και το δεύτερο με 53, σχεδιασμένες από τον ίδιο Έλληνα καλλιτέχνη. Η ιστορία του Μπερτόλδου μεταφράζεται ελεύθερα, όπως τη γνωρίζουμε από τη βενετική έκδοση, αλλά στη συνέχεια διασκευάζεται ολικά, χαθώς ενσωματώνονται ιστορίες από την Αγία Γραφή, το υλικό των παραμυθιών, τις Ιστορίες του ποδόγυρου, τον Καραγκιόζη, ανέχοντα κ.ά. Γενικά πρόκειται για μια άτυχη διασκευή χωρίς συνοχή. Άτυχη είναι, χωρίς συνοχή και συνέπεια, και η παρουσίαση του Μπερτολδίνου: ουσιαστικά, ο ίδιος λόγιος που παρουσίασε τον Μπερτόλδο συμφύρει στην αρχή τον Μπερτολδίνο με τον Κακασένο, και από ένα σημείο και μετά μεταφράζει ελεύθερα τον βενετικό Μπερτολδίνο. Ευχάριστη εξαίρεση και για τα δύο έργα αποτελεί η ευρηματικότητα του διασκευαστή σε ό,τι αφορά τα ονόματα των ηρώων. Το Ελληνικό Μέλλον, στο οποίο δημοσιεύονται τα δύο έργα, πρέπει να προσεχετεί ιδιαίτερα από τους μελετητές της νεοελληνικής λαϊκής λογοτεχνίας, χαδός φιλοξενεί συστηματικά τέτοιου είδους έργα. Σύντομη παρουσίαση της εφημερίδας βλ. στον Κώστα Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου, τόμ. B', Αθήνα 1959, σ. 291-298.*

7. Βλ. σχετικά το άρθρο του Γ. Κεχαγιόγλου, «Χίλιες και Μία Νύχτες: Σταθμοί στις τύχες του έργου και η μετάφραση του Κώστα Τρικογλίδη», *Διαβάζω 33* (Ιούλιος 1980) 42-59.

8. Βλ. σχετικά το κείμενο της ανακοίνωσης του Γ. Κεχαγιόγλου, «Ένας Θωμανός Αίσωπος στην αυλή των Μαυροκορδάτων: Οι πρώτες σωζόμενες χειρόγραφες ελληνικές μεταφράσεις του Νασρεντίν Χότζα», στον τόμο *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας. 5η Επιστημονική Συνάντηση αφιερωμένη στον Γιάννη Αποστολάχη, Θεσσαλονίκη, 14-16 Μαΐου 1992, Θεσσαλονίκη 1994. Βλ. και την εμπλουτισμένη ομότιτλη δημοσίευσή του στο περιοδικό Μολυβδοκονδυλοπελεκής 4 (1994) 7-41.*

9. Η έκδοση αυτή μνημονεύεται στην εργογραφία του Κώστα Καιροφύλα, που δημοσιεύεται στην Ιόνιο Ανθολογία 125 (Δεκέμβριος 1938) 258, αρ. 67. Η μετάφραση του Μπερτόλδου από τον Καιροφύλα, χωρίς όμως να δηλώνεται αν πρόκειται για την έκδοση του 1923 ή του 1943, μνημονεύεται επίσης (έστω και από τυπογραφική αβλεφία ως «Μπερτόλδος») στο λήμμα «Καιροφύλας» του Σπύρου Αβισύρη στη *Μεγάλη Εγκυλοπαίδεια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα, Χάρης Πλάτσης, τόμ. 7, σ. 548*. Αντίτυπο της έκδοσης του 1923, το οποίο και χρησιμοποίησα, σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη: είναι κακέκτυπο και λείπουν οι σσ. 33-48.

βάνει τις σσ. 11-144, ενώ το δεύτερο μέρος, με τίτλο «Του Μπερτολδίνου τα χαρμώματα», καλύπτει τις σσ. 115-136. Το πρώτο μέρος είναι χωρισμένο σε εικοσιτέσσερα χεφάλαια με δικό του τίτλο το καθένα, ενώ το δεύτερο διαιρείται σε έξι, επίσης, έντιτλα χεφάλαια. Η έκδοση κοσμείται με δέκα εικόνες, εφτά για τον Μπερτόλδο και τρεις για τον Μπερτολδίνο¹⁰. Το ίδιο κείμενο ξανατυπώνεται, χωρίς χαρία αλλαγή, και χυκλοφορεί από τις εκδόσεις Μ. Σαλίβερου, γύρω στο 1930, όπως και ολόχληρη η σειρά «Βιβλιοθήκη „Εκλεκτά έργα“» του Γ. Βασιλείου¹¹.

Είχοσι αχριβώς χρόνια αργότερα, το 1943, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, χυκλοφορεί από τον εκδοτικό οίκο του Ιωάννη Ν. Σιδέρη ένα βιβλίο με τον τίτλο: *Ioulíou Káisaros Krótse, H (sic) εξυπνότατες πονηρίες του Μπερτόλδου. Διασκευή από το ιταλικό Κώστα Καιροφύλα*. Οι διαστάσεις του βιβλίου είναι 15x21,5 εκ. και αποτελείται από 135 σελίδες. Η σελίδα 1 είναι σελίδα τίτλου, οι σσ. 3-12 περιλαμβάνουν την εισαγωγή του Καιροφύλα, με τίτλο «Ο Κρότσε και το έργο του», και ακολουθεί στις σσ. 13-135 ένα μόνο τμήμα με τίτλο «Οι εξυπνότατες πονηρίες του Μπερτόλδου». Το τμήμα αυτό διαιρείται σε είκοσιπέντε έντιτλα χεφάλαια. Τέλος, η έκδοση κοσμείται με εφτά εικόνες (η μία στο εξώφυλλο), που αναφέρονται στον Μπερτόλδο, είναι όμως διαφορετικές από εκείνες της έκδοσης του 1923¹².

10. Η εικονογράφηση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί φαίνεται να γίνεται από Έλληνες καλλιτέχνες. Από τις δέκα, συνολικά, εικόνες οι έξι (πέντε για τον Μπερτόλδο και μία για τον Μπερτολδίνο) είναι πιο επιμελημένες και φέρουν την υπογραφή του χαράκτη και φωτοτιγχογράφου Ελευθερίου Καζάνη. Βλ. τις πληροφορίες που συγκεντρώνουν για τον καλλιτέχνη ο Στέλιος Λυδάκης, Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών (16ος-20ος αιώνας), Αθήνα, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα», 1976, σ. 148, και ο Δημήτρης Παυλόπουλος, Χαρακτική. Γραφικές Τέχνες. Ιστορια-τεχνικές-μέθοδοι, Αθήνα, Εταιρεία Εικαστικών Τεχνών «Α. Τάσσος», 1995, σσ. 230-231 και 258-259. Οι υπόλοιπες τέσσερις (δύο για το κάθε έργο) φαίνονται απλούτες και φέρουν την υπογραφή ΜΙΜ. Π. (Πρόκειται μήπως για τον Μίμη Παπαδημητρίου; Πάντως, για τη χρήση του φευδωνύμου «Μίμη Παπ.» από τον χαράκτη και ζωγράφο Ευθύμιο Παπαδημητρίου, ήδη από το 1915, βλ. το αντίστοιχο λήμμα στο Λεξικό του Στ. Λυδάκη, ὥ.π., σ. 323-324). Βλ., όμως, και τις παρατηρήσεις της Marinесcu 1990, ὥ.π. (σημ. 5), σ. 99, και των Skowronski - Marinescu, ὥ.π. (σημ. 2), σ. 113, ότι μία από τις εικόνες της έκδοσης αυτής μας μεταφέρει στον χώρο της Κεντρικής Ευρώπης, άλλες δείχνουν ανατολική απρόφατη, ενώ άλλες αποτελούν σχέδια για παιδικό βιβλίο.

11. Πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία: *Ioulíou K. Krótse, Οι εξυπνότατες πονηρίες του Μπερτόλδου. Μετάφραστις Κώστα Καιροφύλα* [Ξένη φιλολογία, αρ. 39], Αθήναι, Βιβλιοπωλείον Μ. Σαλίβερου, χ.χ.έ.. Η έκδοση αναφέρεται σε κατάλογο του Σαλίβερου του 1930. Η εμφάνιση, πάντως, δύο άρθρων, ήδη από τις αρχές του 1929, του Στέφανου Ξενόπουλου, «Μπερτόλδους, Μπερτολδίνος και Κακασένος. Η λαϊκή τριλογία», περ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυλοπαίδεια* (10.2.1929) 72 και του Πέτρου Χάρη, «Ο Μπερτόλδος, Ο Μπερτολδίνος, ο Κακασένος», εφημ. *Η Ελληνική* (2.8.1929), ίσως να είναι βιοθητική για την αχριβέστερη χρονολόγηση της επανέκδοσης από τον Σαλίβερο. Ευχαριστώ θερμά τον Τάσο Καραναστάση, ο οποίος μου υπέδειξε την έκδοση και πρόθυμα μου παραχώρησε για έλεγχο το προσωπικό του αντίτυπο καθώς και τον εκδοτικό κατάλογο του Σαλίβερου του 1930.

12. Χρησιμοποίησα τα αντίτυπα της έκδοσης που σώζονται στο Ε.Λ.Ι.Α. και στην Μπενάκειο, καθώς και προσωπικό μου αντίτυπο, που απέκτησα χάρη στην ευγενική υπόδειξη του Τάσου Καραναστάση. Οι εικόνες της έκδοσης του 1943 μιμούνται πολύ πιστά αυτές που κοσμούν την εισαγωγή

Πρόκειται για δύο μορφές του ίδιου έργου, με μικρές διαφορές ανάμεσά τους: Στην πρώτη έκδοση, ο Κώστας Καιροφύλας¹³, γνωστός και από άλλες μεταφράσεις του από τα ιταλικά, διασκευάζει τον Μπερτόλδο και μεταφράζει ελεύθερα και περιληπτικά τον Μπερτολδίνο, ενώ στη δεύτερη ο ίδιος μεταφραστής διασκευάζει μόνο τον Μπερτόλδο. Αν εξαιρέσει κανείς τη σημαντική αυτή διαφοροποίηση, την απάλειψη δηλαδή του Μπερτολδίνου στην έκδοση του 1943, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο μορφές του έργου δεν είναι ουσιώδεις.

Οι πιο ενδιαφέρουσες αλλαγές παρατηρούνται στην εισαγωγή που προτάσσεται πριν από το χυρίως κείμενο του Μπερτόλδου στα 1943. Σε σύγκριση με την εισαγωγή στην έκδοση του 1923, στην «χατοχική» έκδοση ο Καιροφύλας παρέχει περισσότερες βιβλιογραφικές πληροφορίες, δικαιολογώντας έτσι και τον τίτλο της «Ο Κρότσε και το έργο του». Πληροφορεί δηλαδή τους αναγνώστες για το μεσαιωνικό πρότυπο του Croce, για τη διάδοση του βιβλίου στην Ιταλία και τις μεταφράσεις του, καθώς και για τον επίγονο του Μπερτόλδου και του Μπερτολδίνου, τον Κακασένο. Παράλληλα κάνει αναλυτική αναφορά στην ξεχασμένη πια, το 1943, ελληνόγλωσση βενετική έκδοση του Μπερτόλδου¹⁴. Επίσης, στην έκδοση του 1943 ο Καιροφύλας μεταφράζει και ενσωματώνει στην εισαγωγή του το «Προοίμιο» του Croce στον Μπερτόλδο, «Προοίμιο» που απουσιάζει από την έκδοση του 1923.

Το στοιχείο όμως εκείνο που είναι εμφανέστερο στην εισαγωγή του 1943 και τη διαφοροποίει από την αντίστοιχη του 1923 είναι ότι ο Καιροφύλας επιχειρεί να τονίσει εμφατικά τη σατιρική διάσταση του έργου, και μάλιστα τη σάτιρα εναντίον των ισχυρών και των πλουσίων. Η αρχή του κειμένου της εισαγω-

του Α. Αγγέλου, δεν είναι όμως απολύτως ίδιες. Ο Αγγέλου δηλώνει, ό.π. (σημ. 2), σ. 8*, ότι οι χαλκογραφίες που δημοσιεύει είναι του Ludovico Mattioli σε σχέδια του Giuseppe Maria Crespi. Στο κάτω μέρος των εικόνων της έκδοσης του 1943 διαβάζω το όνομα Andrade F.^t. Πρόκειται πιθανότατα για νεότερη επεξεργασία. Η Marina Marinescu 1987/88, ό.π. (σημ. 5), σ. 207, μας δίνει την πολύ ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι η έκδοση του 1943 ιδιοποιείται την εικονογράφηση της πρώτης ισπανικής έκδοσης του Μπερτόλδου (1745) και αφήνει να εννοήσει ότι είναι πιθανό ο Καιροφύλας να προμηθεύτηκε τις εικόνες αυτές από το αντίτυπο της ισπανικής έκδοσης της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Στις πιο πρόσφατες όμως εργασίες της (1990, σ. 99 και 1992, σ. 113) αποδέχεται ότι πρόκειται για σχέδια του Mattioli και το θεωρεί ως ένδειξη πως η έκδοση, σε αντίθεση με την έκδοση του 1923, απευθύνεται σε ένα λόγιο κοινό.

13. Για τις μεταφράσεις του από τα ιταλικά (Dante, Deledda, Gozzano, Ada Negri, Stecchetti, ιταλικά ποιήματα του Σολωμού, κ.ά.) βλ. την καταγραφή της εργογραφίας του ώς το 1938 στην Ιόνιο Λυθολογία, ό.π. (σημ. 9). Βλ. επίσης και τις πληροφορίες που δίνει ο Σπύρος Αβιόρης, ό.π. (σημ. 9), σσ. 547-548, καθώς και το αντίστοιχο λήμμα από τον Δημ. Σταμέλο στην εγχυλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, τόμ. 31, Αθήνα 1988, σσ. 176-177.

14. Βλ., ωστόσο, τη σχετική αναφορά του Καραγάτση το 1945: «Ήταν κι ένα βιβλιοπωλείο που είχε στη μόστρα του μιγοχειμένες φυλάδες, το Μπερτόδουλο, το Μπερτολδίνο, τον Κακασένο, τη Φυλάδα του Γαϊδάρου, τ' Απομνημονεύματα του Καναπέ, το Ναστραδή Χότζα, τον Αυνανισμό και τις συνέπειές του, τον Αταμάνο Στένκα Ράζιν και την Εγκυλοπαίδεια Δαιμόνων και Ανθρωποφάγων του Κοντογλίεφ», Μ. Καραγάτσης, Πυρετός, Αθήνα, Αρχαίος εκδοτικός οίκος Δημ. Δημητράκου, 1945, σ. 140.

γής του 1943, που απουσιάζει από την αντίστοιχη του 1923, είναι χαρακτηριστική: «Η σάτιρα αθίξει σ' έναν τόπο όταν ξεπέσει ηθικά μια κοινωνία. Είναι ένα λουλούδι που καλλιεργείται πάνω στη σαπίλα. Έτσι έγινε σ' όλες τις εποχές και σ' όλες τις χώρες. Ο Αριστοφάνης εστιγμάτισε με τ' αθιάνατα αριστούργηματά του. Τα ίδια έχουμε να πούμε και για την αρχαία Ρώμη με τους περίφημους σατιρικούς της. Κι έτσι συμβαίνει εξακολουθητικά έως σήμερα σ' όλο τον κόσμο. Πεζογράφοι, ποιητές και θεατρικοί συγγραφείς καυτηριάζουν τα κακά μιας κοινωνίας με τη σάτιρα, το δυνατότερο και αποτελεσματικότερο καυτήριο»¹⁵. Πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, θεωρώ το τέλος της εισαγωγής, που μας αφήνει να σκεφτούμε πολλά για τη σκοπιμότητα της έκδοσης του Μπερτόλδου στα 1943. Αντιγράφω με ακρίβεια το κείμενο: «Διαβάστε το λοιπόν και θα ιδείτε ότι ο Κρότσε δεν είχε άδικο να αυτοεπαινείται. Άλλα προ παντός διαβάστε το με προσοχή... Ο Μπερτόλδος είναι ένα σύμβολο... όπως κι ο Δον Κιχώτης. Και δεν γράφτηκε μονάχα για να γελάστε διαβάζοντάς το, αλλά και για να σκεφθείτε... χυρίως γι' αυτό»¹⁶.

Δεν θα ήταν βέβαια φρόνιμο να αποσυνδέουμε την επανέκδοση του Μπερτόλδου στα 1943 από την εντυπωσιακή αύξηση της αναγνωστικής ζήτησης που φαίνεται να παρατηρείται κατά τη διάρκεια της Κατοχής¹⁷. Ωστόσο η παρουσίαση στη συγκεχριμένη χρονική περίοδο ενός συγγραφέα, του Croce, που «φτωχός και δυστυχισμένος πάντα στη ζωή του, εντούτοις ποτέ δεν έσκυψε το κεφάλι μπροστά στους δυνατούς, ούτε εζήτησε με κολακείς και χάδια να επιτύχει την προστασία κάποιου δυνατού και πλούσιου, και να γενεί παράσιτος γελωτοποιός»¹⁸, και ενός έργου στο οποίο «ο λαός εύρισκε εκεί μέσα εκείνο που ζητούσε, το σατίρισμα δηλαδή των πλουσίων και δυνατών»¹⁹ συμφωνεί με γενικότερα κοινωνικά αιτήματα της εποχής, ή, έστω, λαϊκιστικά στερεότυπα που δεν απουσιάζουν ούτε από τον θεωρητικό λόγο των αντιστασιακών δυνάμεων της εποχής ούτε από τη συνθηματολογία των ολοκληρωτικών ιδεολογιών²⁰. Την

15. Ιουλίου Καίσαρος Κρότσε, *Η εξυπνότατες πονηρίες του Μπερτόλδου. Διασκευή από το ιταλικό Κώστα Καιροφύλα*, Αθήναι, Εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1943 (στο εξής: 'Έκδοση 1943') σ.

3. Σε ό,τι αφορά τη μορφή των παραθεμάτων επεμβαίνων στην ορθογραφία της εποχής, ενοποιώντας και εκσυγχρονίζοντας με βάση το ισχύον σήμερα ορθογραφικό σύστημα.

16. 'Έκδοση 1943', σ. 12.

17. Βλ. τις σχετικές πληροφορίες που συγκεντρώνει ο Κ. Α. Δημάδης στη διδακτορική του διατριβή *Δικτατορία-πόλεμος και πεζογραφία. 1936-1940*, Αθήνα, «Γνώση», 1991, σσ. 337-341.

18. 'Έκδοση 1943', σ. 7.

19. Ό.π., σ. 10.

20. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα η έκδοση του Μπερτόλδου στα 1943 να εντάσσεται στο πλαίσιο της ιταλικής προπαγάνδας στον ελλαδικό χώρο. Είναι γνωστό πως ο Κ. Καιροφύλας, όπως και άλλοι επιφανείς Έλληνες λόγιοι, δέχτηκε να συνεργαστεί, από την άνοιξη του 1942, στην ελληνόφωνη προπαγανδιστική ιταλική εφημερίδα *Κουαδρίβιο*, που τυπωνόταν στη Ρώμη και απευθύνοταν στο ελληνικό κοινό (βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953. Εισαγωγή, επιμέλεια: Δημήτρης Τζιόβας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», [1987], σ. 351). Άλλωστε, όπως

άποφη αυτή ενισχύει και το γεγονός πως η βενετική έκδοση του Μπερτόλδου και του Μπερτολδίνου ανατυπώνεται σε μιαν άλλη, εξίσου δύσκολη και με ανάλογες απαιτήσεις, ιστορική στιγμή της νεοελληνικής ζωής, το 1972, κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας²¹.

Σε ό,τι αφορά το κείμενο του Μπερτόλδου, ανάμεσα στις δύο εκδόσεις του 1923 και του 1943 δεν εμφανίζονται ουσιαστικές διαφορές. Στην έκδοση του 1943 αυξάνεται ο αριθμός των κεφαλαίων σε εικοσιπέντε από εικοσιτέσσερα, χωρίς όμως να τροποποιείται το περιεχόμενο. Αναλύεται απλώς, όχι εύστοχα, το τρίτο κεφάλαιο της έκδοσης του 1923 (που φέρει τον τίτλο «Ο βασιλιάς, ο Μπερτόλδος κ' οι γυναικες») σε δύο αυτόνομα τμήματα, με τίτλους «Ο βασιλιάς κι ο Μπερτόλδος» το πρώτο, και ο «Ο χαυγάς δύο γυναικών» το δεύτερο. Επίσης στο δέκατο κεφάλαιο της έκδοσης του 1943 (που φέρει τον τίτλο «Η στάσις των γυναικών») προστίθεται και ο υπότιτλος «Πάλι οι γυναικες έδωσαν αφορμή στο Μπερτόλδο να δείξει το πνεύμα του», ο οποίος απουσιάζει από την έκδοση του 1923.

Σε ό,τι αφορά το ίδιο το κείμενο των δύο εκδόσεων οι διαφορές είναι ασήμαντες και ουσιαστικά παραμένει το ίδιο. Ωστόσο στην έκδοση του 1943 προστίθενται, όχι όμως συστηματικά, φράσεις, που δεν τροποποιούν το νόημα, αλλά προσδίδουν έμφαση στα όσα λέγονται από τους ήρωες ή αφηγείται ο αφηγητής. Έτσι, για παράδειγμα, στις σσ. 29 και 37-38 διαγράφεται καθαρότερα ο «καθρέπτης γυναικών», ενώ στις σσ. 31-32 ενισχύεται η αντιβασιλική χριτική.

Στόιχείο, επίσης, που διακρίνει το κείμενο της έκδοσης του 1943 από το κείμενο του 1923 είναι ότι σποραδικά ο Καιροφύλας ξαναελέγχει το ιταλικό πρωτότυπο και μεταφράζει πιστά φράσεις που είχε παραλείψει στην έκδοση του 1923. Έτσι, για παράδειγμα, στη σ. 20 μεταφράζει από το ιταλικό και προσθέτει τις φράσεις «δίχως να το χώσεις» και «το νερό για να σου φέρω». Ανάλογη περίπτωση συναντούμε και στη σ. 30 με τις φράσεις «πριν πας να κοιμηθείς αύριο;» και «Σε περιμένει η φούρκα!» Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και οι —ελάχιστες— ρυθμίσεις που επιφέρει στη διαταραχμένη σειρά των στιχομυθιών που ανταλλάσσουν οι ήρωες. Τέτοια περίπτωση συναντούμε στις σσ. 20-21.

Έγινε από τη σύγχριση των δύο εκδόσεων μπορούμε με μεγαλύτερη άνεση να προχωρήσουμε στη σχέση τους με το ιταλικό πρωτότυπο και την ελληνική

φαίνεται από διαφημιστική καταχώρηση στο οπισθόφυλλο της έκδοσης του Μπερτόλδου στα 1943, ο εκδοτικός οίκος του Ιωάννη Ν. Σιδέρη παρουσιάζει στο ελληνικό κοινό, συμπεριλαμβανομένου και του G. C. Croce, μια σειρά Ιταλών συγγραφέων (Carducci, B. Corra, D' Annunzio, Dante, Deledda, A. Graf, Negri, Pascoli, M. Puccini, Stocchetti), τουςς περισσότερους από τους οποίους μεταφράζει ο Καιροφύλας.

21. Πανουργίαι υφηλόταται Μπερτόλδου. Βίος Μπερτολδίνου υιού του πανούργου Μπερτόλδου, Λήθη, «Δίπυλο», 1972. Βλ. και τη σχετική μνεία της έκδοσης αυτής, Α. Αγγέλου, θ.π. (σημ. 2), σ. 8*.

έκδοση της Βενετίας. Είναι σαφές πως ο Καιροφύλας, όταν μεταφράζει, έχει μπροστά του και τα δύο κείμενα, τόσο το πρωτότυπο ιταλικό όσο και τη βενετική έκδοση, χωρίς όμως να ακολουθεί συστηματικά κανένα από τα δύο. Έτσι, από τη μια δεν μεταφράζει με συνέπεια το ιταλικό κείμενο και από την άλλη, παρόλο που σποραδικά επαναλαμβάνει μεταφραστικά λάθη της παλαιότερης ελληνικής μετάφρασης, επεμβαίνει και διορθώνει όπου εντοπίζει νοηματικά προβλήματα στην έκδοση της Βενετίας.

Αναλυτικότερα, μπορούμε να διαχρίνουμε τρία επίπεδα στη μεταφραστική εργασία του Καιροφύλα:

α) Βασικά μεταφράζει ελεύθερα από το ιταλικό κείμενο, το οποίο και διασκευάζει με τον εγχιβωτισμό δύο παραδειγματικών ιστοριών, την τροποποίηση ενός επεισοδίου και την προσθήκη ενός άλλου, που θα τα δούμε διεξοδικά στη συνέχεια.

β) Επαναλαμβάνει μεταφραστικές παρεχχλίσεις ή, καλύτερα, πρωτοβουλίες της βενετικής έκδοσης, όπου δεν δημιουργούν λογικά σφάλματα. Έτσι, ενώ στο ιταλικό πρωτότυπο περιγράφεται ο Μπερτόλδος με την ακόλουθη πρόταση: «*«e oltre l'acutezza dell' ingegno anco era astuto, malizioso e tristo di natura»*²² και στην ίδια θέση η βενετική έκδοση μεταφράζει και προσθέτει «*Όξω δε από την οξύτητα του νοός, ήτον ακόμη πανούργος, πονηρός και κακής φύσεως, καθώς το περισσότερο μέρος των χωριάτων ευρίσκεται»*²³, ο Καιροφύλας ακολουθεί το βενετικό και παραδίδει «*το μυαλό του ήταν ακονισμένο στις απαντήσεις, πονηρό, όπως άλλωστε συμβαίνει στους περσότερους χωριάτες κάθε εποχής και χώρας»*²⁴. Ανάλογη περίπτωση παρατηρούμε, όταν στο ιταλικό διαβάζουμε «*Come faresti a pigliar un lepre senza cane?*²⁵ και το βενετικό μεταφράζει «*Πώς ήθελες κάμει να πιάσεις έναν λαγόν χωρίς να τρέξεις;*²⁶ και ο Καιροφύλας ακολουθώντας τη βενετική έκδοση παραδίδει «*Πώς θα κατόρθωνες να πιάσεις ένα λαγό χωρίς να τρέξεις;*²⁷

γ) Όπου απαντούν νοηματικά σφάλματα στη μετάφραση της Βενετίας, μεταφράζει πιστά από το ιταλικό πρωτότυπο. Έτσι στην περιγραφή του Μπερτόλδου το ιταλικό παραδίδει «*Prima, era costui picciolo di persona, il suo capo era grosso...*²⁸ και η μετάφραση της Βενετίας παρέχει, λανθασμένα: «*Ο Μισέρ Μπερτόλδος ήτον τέτοιος, μικροπρόσωπος, χοντροκέφαλος...*²⁹ Στο σημείο

22. Χρησιμοποιώ την εξής έκδοση: Giulio Cesare Croce, *Bertoldo e Bertoldino. In appendice Dialogo di Salomone e Marcolfo a cura di Luigi Emery*, Firenze 1951, σ. 37.

23. Λγγέλου, δ.π. (σημ. 2), σ. 4.

24. Έκδοση 1943, σ. 15.

25. Ό.π., σ. 42.

26. Ό.π. (σημ. 2), σ. 9.

27. Ό.π., σ. 20.

28. Ό.π., σ. 38.

29. Ό.π. (σημ. 2), σ. 6.

αυτό ο Καιροφύλας ακολουθεί το ιταλικό, διορθώνει τη βενετική έκδοση και μεταφράζει «Κοντός, είχε ένα χεφάλι χονδρό...»³⁰. Σε άλλες περιπτώσεις επανορθώνει παραλείψεις της έκδοσης της Βενετίας. Τέτοια περίπτωση έχουμε, για παράδειγμα, στον πρώτο διάλογο του βασιλιά με τον Μπερτόλδο, όπου η βενετική έκδοση παραλείπει την ακόλουθη στιχομεθία: «R. Qual e il più gran razzo che sia? / B. Colui che si tiene il più savio»³¹, ενώ ο Καιροφύλας μεταφράζει κανονικά «– Ποιος είναι ο μεγαλύτερος τρελός στον κόσμο; – Εκείνος που νομίζει τον εαυτό του για σοφό»³². Ίδια περίπτωση συναντούμε και πριν από τον καβγά των δύο γυναικών, όπου το βενετικό παραλείπει την απάντηση του Μπερτόλδου στο βασιλιά: «Io mi ritiro, ma guarda a dare la sentenza giusta»³³, ενώ ο Καιροφύλας επανορθώνει την παράλειψη και μεταφράζει: «– Κάνω τη διαταγή σου, αλλά πρόσεχε να είσαι δίκαιος σ' αυτές!»³⁴.

Στη μορφή με την οποία μας παραδίδει τον Μπερτόλδο ο Καιροφύλας, η βασική δομή του έργου, σε σύγχριση με το ιταλικό πρότυπο και τη βενετική έκδοση, παραμένει η ίδια. Ωστόσο, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ο Καιροφύλας διασκευάζει μερικώς το έργο, αφού, για να παρατείνει τη διήγηση, παρεμβάλλει έξυπνα δύο παραδειγματικούς μύθους. Μιμείται έτσι την τεχνική που συναντούμε να αξιοποιεί και ο ίδιος ο Croce στον Μπερτολδίνο, στο κείμενο του οποίου υπάρχουν εγκιβωτισμένοι πέντε αιτιολογικοί και παραδειγματικοί μύθοι. Σε ό,τι αφορά την προέλευση των μύθων αυτών, μπορούμε να δηλώσουμε με ασφαλεια πως ο δεύτερος προέρχεται από τον Κακασένο³⁵, τη συνέχεια του Μπερτολδίνου. Σχετικά με τον πρώτο όμως τα πράγματα δεν είναι ακόμη ξεκαθαρισμένα. Είναι πιθανό, δηλαδή, ο Καιροφύλας να αντλεί την προσθήκη αυτή από

30. Ό.π., σ. 15.

31. Ό.π., σ. 41.

32. Ό.π., σ. 20.

33. Ό.π., σ. 46.

34. Ό.π., σ. 25.

35. Και αυτό το κείμενο έχει ιταλική προέλευση. Γράφτηκε από τον μπολονέζο ποιητή, συνθέτη και μουσικό Adriano Banchieri (1567-1634), με το φευδώνυμο Camillo Scaligeri della Fratta, και κυκλοφόρησε με τον τίτλο: *Novella di Cacasenno, figlio del semplice Bertoldino*. Ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε για την παρουσία του στον ελληνικό χώρο. Κάποια στιγμή —άγνωστο πότε— μεταφράστηκε στα ελληνικά και ήταν γνωστό ως τα μέσα του αιώνα μας (βλ. εδώ σημ. 14). H Marina Marinescu 1987/88, ό.π. (σημ. 5), σ. 207 (βλ. και Skowronski-Marinescu, ό.π. (σημ. 2), σ. 416-417) δίνει την πληροφορία, χωρίς στοιχεία, ότι μεταφράστηκε για πρώτη φορά στα ελληνικά το 1926. Θυμίζω εδώ, απλώς, ότι στο τέλος της βενετικής έκδοσης του Μπερτολδίνου το 1858, από τον «Φοίνικα», δίνεται η εξής υπόσχεση: «όθεν ογλίγορα θέλει τυπωθεί ένα τρίτον βιβλίον διά τα θαυμαστά έργα του Κακασένου». Βιβλιογραφικά είναι γνωστή μία μόνο αχρονολόγητη έκδοση του Κακασένου από τον Παπαδημητρίου (βλ. Ελληνική Βιβλιογραφία Κατάλογος των εν τη Εθνική Βιβλιοθήκη κατά νόμου κατατεθεμένων αντιτύπων, έτος 1930, επιμ. N. Βέρτη, Αθήνα 1936, σ. 22). Προσθέτω εδώ και μία ακόμη από τον Σαλίβερο, αχρονολόγητη, με τον ακόλουθο τίτλο: *Bίος του Κακασένου υιού του Μπερτολδίνου και εγχόνου του Μπερτόλδου μετ' εικόνων* (αντίτυπο σώζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης), η οποία, πιθανότατα, είναι η (δια με την έκδοση που θησαυρίζουν οι Skowronski-Marinescu, ό.π. (σημ. 2), σ. 416-417. Βλ. όμως και εδώ σημ. 11.

κάποια ανάλογη ιταλική παραλλαγή του Μπερτόλδου ή από άλλο έργο — φαίνεται πιθανότερο, αν αναλογιστούμε ότι αυτή την ταχτική ακολουθεί για τον δεύτερο — ή, ακόμη, και από τα ελληνικά παραμύθια και τις λαϊκές διηγήσεις³⁶.

Η πρώτη παραδειγματική διήγηση παρεμβάλλεται ύστερα από το επεισόδιο όπου ο Μπερτόλδος επιστρέφει στο παλάτι τυλιγμένος σε δίχτυ. Πρόκειται για την ιστορία ενός σκύλου και μιας αλεπούς που συμφωνούν να υπηρετήσουν τον ίδιο άνθρωπο. Η αλεπού πείθει τον σκύλο να χυνηγούν και να τρώνε από κοινού τις κότες του αφεντικού τους, αλλά στο τέλος τον χρησιμοποιεί για να καλύψει τα δικά της παραπτώματα. Ο σκύλος τελικά σκοτώνεται από το αφεντικό τους, ενώ η αλεπού το σκάει³⁷.

Τη δεύτερη, επίσης παραδειγματική, διήγηση, που τη δανείζεται σιωπηρά από τον Κακασένο, την παρεμβάλλει ο Καιροφύλας ύστερα από το επεισόδιο της αναζήτησης του δέντρου από το οποίο θα χρεμαστεί ο Μπερτόλδος και την τελική πλήρη αποδοχή του τελευταίου από τον βασιλιά. Η διήγηση, που φέρει τον τίτλο «Βασιλιάς και γραμματικός», αναφέρεται στην ιστορία ενός βασιλιά και του γραμματέα του, ο οποίος υποπίπτει στο αδίκημα της δωροληφίας, για να εξυπηρετήσει κάποιον. Ο βασιλιάς ανακαλύπτει την απάτη και τον απομακρύνει από το παλάτι.

Σοβαρή τροποποίηση που αλλοιώνει σημαντικά το επεισόδιο, όπως παραδίδεται από το ιταλικό πρωτότυπο, επιφέρει ο Καιροφύλας στο σημείο του έργου ύστερα από την ανακάλυψη του Μπερτόλδου στον φούρνο. Στο ιταλικό κείμενο ο βασιλιάς συμμερίζεται την οργή της βασίλισσας, παραβρίσκεται ο ίδιος στην αποκάλυψη του Μπερτόλδου και τον επιχρίνει και τελικά, οργισμένος, επιβάλλει ο ίδιος την τιμωρία. Αντίθετα, ο Καιροφύλας παρουσιάζει τον βασιλιά να μη συμφωνεί με την οργισμένη αντίδραση της βασίλισσας, η οποία και δίνει την εντολή να χρεμαστεί ο Μπερτόλδος. Εμφανίζεται μάλιστα ο βασιλιάς να αγωνιά για την τύχη του Μπερτόλδου και να βιάζεται να προφτάσει τους στρατιώτες που έστειλε η βασίλισσα για να εκτελέσουν τη διαταγή. Παράλληλα, τις αυστηρές παρατηρήσεις στον Μπερτόλδο τις λέει ένας αξιωματικός, επινόηση κι αυτός του Καιροφύλα, ο Ρεζινάλδος. Όταν ολοκληρώνεται ο διάλογος του αξιωματικού με τον Μπερτόλδο, καταφτάνει κι ο βασιλιάς, που επιτρέπει στον Μπερτόλδο να διαλέξει το δέντρο που θα του αρέσει για να χρεμαστεί, κατανοώντας όμως πως πρόκειται για τέχνασμα.

Εκτός, όμως, από τις δύο εγκιβωτισμένες διηγήσεις και το τροποποιημένο επεισόδιο, που παρατείνουν επιτυχημένα την αφήγηση, ο Καιροφύλας παρεμ-

36. Ανάλογες απόφεις εκφράζουν και οι Skowronski-Marinescu, ο.π. (σημ. 2), σ. 109.

37. Σχετική έρευνα που έκανα με βάση τον κατάλογο του Γ. Α. Μέγα, *Το Ελληνικό Παραμύθι. Αναλυτικός κατάλογος τύπων και παραλλαγών κατά το σύστημα Aarne-Thompson (FFC 181)*. Μύθοι ζώων, Αθήνα 1978, έμεινε άκαρπη. Ομοιότητες απλώς παρουσιάζουν τα μοτίβα K 443. 7, K 521 και W 181. 4

βάλλει ένα ακόμη επεισόδιο, χωρίς όμως την ίδια ευστοχία. Συγχειριμένα, ύστερα από τη διήγηση για τον βασιλιά και τον γραμματικό του, ακολουθεί και στις δύο εκδόσεις ένα κεφάλαιο με τίτλο «Ο δράχοντας». Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται σε ένα τέχνασμα του Μπερτόλδου, ο οποίος χρύβεται κάτω από ένα χοφίνι και βαδίζει καπνίζοντας, κάνοντας τους χωρικούς να πιστέψουν ότι πρόκειται για δράχοντα³⁸. Οι φήμες μεταφέρονται στον βασιλιά, που εξαχριβώνει πως πρόκειται για ένα ακόμη τέχνασμα του Μπερτόλδου. Το επεισόδιο αυτό, που είναι φανερό ότι ο Καιροφύλας το παρεμβάλλει επειδή θέλει να διδάξει πως στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν δράχοντες, αλλά ότι είναι πλάσματα της φαντασίας και της αμάθειας των χωρικών, στη θέση που βρίσκεται φαίνεται εντελώς αποτυχημένο, γιατί ακολουθεί ύστερα από την πλήρη αποδοχή του Μπερτόλδου από το βασιλικό παλάτι, όταν δηλαδή ο Μπερτόλδος είναι πλέον ένας έμπιστος σύμβουλος και δεν υπάρχει κανένας ουσιαστικός λόγος να προβεί σε τέτοιου είδους τεχνάσματα.

Οπωσδήποτε, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, ο Καιροφύλας δεν είναι συνεπής όταν, στην έκδοση του 1923, δηλώνει στη σελίδα τίτλου: «Μετάφραση εκ του ιταλικού». Είναι όμως ακριβέστερος το 1943, όταν σημειώνει: «Διασκευή από το ιταλικό». Η παρατήρηση αυτή ενισχύεται περισσότερο, αν συνυπολογίσουμε τη μορφή στην οποία μας παραδίδει τον Μπερτολδίνο στην έκδοση του 1923. Η μορφή αυτή αδικεί κατάφωρα το έργο, αφού ουσιαστικά παρουσιάζεται μια περίληφή του. Πιο συγχειριμένα, ο Καιροφύλας μεταφράζει ελεύθερα ώς το σημείο όπου ο ράφτης προσπαθεί να ντύσει τον Μπερτολδίνο, χωρίς το επεισόδιο με το κάστανο. Στη συνέχεια παραθέτει τέσσερις μόνο από τις αστείες ενέργειες του Μπερτολδίνου. Πρόκειται για το επεισόδιο με τα φάρια, το κλώσημα των αυγών, τη μεταφορά από τα κοράκια και, τέλος, το κόφιμο των αυτιών του γαιδάρου, όχι με τη σωστή σειρά. Η σύντομη αυτή παρουσίαση του έργου από τον Καιροφύλα ολοχληρώνεται με την επιστροφή της Μαρχόλφας (Μαγκόλφα την ονομάζει ο Καιροφύλας) και του Μπερτολδίνου στο βουνό.

Έγινε εμφανές, νομίζω, πως ο νεοελληνικός χώρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου ώς και το τέλος της Κατοχής αντιμετώπισε με ιδιαίτερη εύνοια τον Μπερτόλδο. Παράλληλα με τη βενετική έκδοση που εξακολουθεί να κυκλοφορεί αυτή την περίοδο, παρουσιάζεται σε νέα μετάφραση από τον Καιροφύλα το 1923, η οποία ανατυπώνεται από τον Σαλίβερο γύρω στα 1930, διασκευάζεται στα τέλη του 1937 και τις αρχές του 1938 και ξαναπαρουσιάζεται από τον Καιροφύλα το 1943. Ελάχιστα, οπωσδήποτε, έργα από τα λεγόμενα νεοελληνικά

38. H Marinescu 1990, δ.π. (σημ. 5), σ. 91, από λανθασμένη ανάγνωση αποδίδει το επεισόδιο αυτό ως απορία που αισθάνονται οι χωρικοί, όταν αντικρίζουν για πρώτη φορά τον καπνό ενός τρένου, και προσπαθεί να συναγάγει συμπεράσματα για το επίπεδο του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνεται το έργο.

λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία γνώρισαν παρόμοια αντιμετώπιση.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να επισημάνω την οργανωμένη προσπάθεια που φαίνεται καθαρά πλέον να υφίσταται στις αρχές της δεκαετίας του 1920, με κορύφωση την περίοδο ύστερα από το 1922, που έχει στόχο να ανανεώσει, με σύγχρονες νεοελληνικές μεταφράσεις, κάποια από τα διάσημα νεοελληνικά λογοτεχνικά λαϊκά βιβλία³⁹. Δίπλα στη Χαλιμά, τον Συντίπα και τον Νασρεντίν Χότζα του Κώστα Τρικογλίδη, προσθέτω τον Μπερτόλδο και τον Μπερτολδίνο του Κώστα Καιροφύλα.

Θεσσαλονίκη

ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ

39. Βλ. και την παρατήρηση του Γ. Κεχαγιόγλου, ό.π. (σημ. 7), σ. 55, για την εμφάνιση την περίοδο αυτή «ενός “διαφωτισμού” στραμμένου πια όχι αποκλειστικά στις δυτικές φιλολογίες, αλλά ευαίσθητου και ανοιχτού προς τον Βορρά, τον Νότο και την Ανατολή». Βλ. τώρα και τις παρατηρήσεις των Skowronski-Marinescu, ό.π. (σημ. 2), σ. 375.